

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار چاپ ششم
۳	پیشگفتار
۷	فصل اول: واژگان، مفاهیم و ارتباط زبانی
۷	۱-۱ واژگان
۸	۱-۲ شکل‌گیری مفاهیم و واژگان
۱۰	۱-۳ ساختار واژگان
۱۲	۱-۴ ارزش‌شناختی و ارتباطی واژگان
۱۵	فصل دوم: واحدهای دستوری
۱۵	۲-۱ واژه
۱۶	۲-۲ تکواژ
۱۷	۲-۲-۱ تکواژ مادی، قاموسی یا پایه واژه
۱۸	۲-۲-۲ تکواژها یا واژه‌های نقشی یا دستوری
۱۸	۲-۲-۳ وندها یا تکواژهای اشتقاقی
۱۹	۲-۲-۴ وندها یا تکواژهای صرفی
۲۰	۲-۲-۵ واژه بست
۲۱	۲-۳ گروه
۲۳	۲-۴ جمله
۲۹	فصل سوم: واژگان و ساختواژه فارسی
۲۹	۳-۱ تجزیه‌پذیری واژه
۳۱	۳-۲ واژه ساده
۳۱	۳-۳ واژه مرکب
۳۲	۳-۴ واژه مشتق
۳۴	۳-۴-۱ فهرست واژه‌های مشتق پیشوندی غیر فعلی

صفحه	عنوان
۳۵	۳-۴-۲ فهرست واژه‌های مشتق پسوندی نمونه
۳۷	۳-۴-۳ فهرست واژه‌های مشتق پسوندی فعلی نمونه
۳۷	۳-۴-۴ واژه‌های مشتق فعلی با پسوند تهی (Ø)
۳۸	۳-۴-۵ واژه مشتق چندوندی
۴۰	فصل چهارم: اسم
۴۰	۴-۱ تعریف و نشانه‌های صرفی واژه اسم
۴۱	۴-۱-۱ نشانه جنس و نوع
۴۲	۴-۱-۲ نشانه نکره
۴۴	۴-۱-۳ نشانه معرفه
۴۴	۴-۱-۴ نشانه مفرد
۴۴	۴-۱-۵ نشانه جمع
۵۱	فصل پنجم: فعل
۵۱	۵-۱ ساختار واژه و دسته‌های فعل
۵۲	۵-۲ فعل پایه یا اصلی
۵۵	۵-۲-۱ فعل حال ساده اخباری
۵۷	۵-۲-۲ فعل حال استمراری
۵۸	۵-۲-۳ فعل حال التزامی
۶۰	۵-۲-۴ فعل امر
۶۱	۵-۲-۵ فعل آینده
۶۲	۵-۲-۶ فعل گذشته ساده
۶۳	۵-۲-۷ فعل گذشته استمراری
۶۴	۵-۲-۸ فعل گذشته نقلی ساده
۶۵	۵-۲-۹ فعل گذشته نقلی استمراری
۶۶	۵-۲-۱۰ فعل گذشته بعید
۶۷	۵-۲-۱۱ فعل گذشته التزامی
۶۹	۵-۲-۱۲ فعل سببی
۷۱	۵-۲-۱۳ فعل پرسشی
۷۱	۵-۲-۱۴ فعل مجهول
۷۲	۵-۳ صورتهای چندگانه پسوندها و پیشوندهای فعل

صفحه	عنوان
۷۲	۵-۳-۱ پسوند حال و پسوند گذشته
۷۳	۵-۳-۲ پسوند پایه مفعولی (صفت مفعولی)
۷۴	۵-۳-۳ پسوند پایه مصدر
۷۵	۵-۳-۴ پیشوند منفی
۷۶	۵-۳-۵ پیشوند امر و التزامی
۷۷	۵-۳-۶ پسوند شناسه یا مطابقه
۷۷	۵-۳-۷ جدول پیشوندها، پسوندها و فعلهای معین در ساختواره فعل
۷۹	فصل ششم: پایه فعل
۷۹	۶-۱ پایه فعل ثابت و پایه فعل تبدیلی
۸۳	۶-۲ پایه فعلهای مکمل
۸۸	فصل هفتم: فعلهای پیوندی
۸۸	۷-۱ ویژگیهای ساختی فعلهای پیوندی
۸۸	۷-۲ فعل پیشوندی
۸۹	۷-۳ فعل مرکب
۹۳	۷-۳-۱ فعل مرکب با ضمیر متصل
۹۳	۷-۳-۲ فعل مرکب اصطلاحی
۹۳	۷-۳-۳ فعل مرکب حرف اضافه‌ای
۹۴	۷-۴ فعل رابط
۹۵	۷-۵ فعل وجهی
۹۵	۷-۵-۱ مشخصه‌های پیوندی ساختی و ساختواری و معنایی فعلهای وجهی
۹۹	فصل هشتم: صفت و قید
۹۹	۸-۱ همسانی واژه‌های صفت و قید
۱۰۰	۸-۲ صفت
۱۰۰	۸-۲-۱ تعریف صفت
۱۰۱	۸-۲-۲ صفتهای ثابت و صفتهای درجه‌ای
۱۰۲	۸-۲-۳ صورتها و ساختهای مقایسه‌ای صفت برتر و صفت برترین
۱۰۳	۸-۲-۴ صفت عدد ترتیبی
۱۰۴	۸-۲-۵ رابطه دستوری صفت

صفحه	عنوان
۱۰۴	۸-۲-۶ واژه‌های صفت مشترک با اسم
۱۰۶	۸-۳ قید
۱۰۶	۸-۳-۱ تعریف واژه قید
۱۰۷	۸-۳-۲ قیدهای ثابت و قیدهای درجه‌ای
۱۰۸	۸-۳-۳ صورت و ساخت مقایسه‌ای قید برتر
۱۰۹	۸-۳-۴ رابطه دستوری واژه قید
۱۱۰	۸-۳-۵ واژه‌های مشترک قید و صفت
۱۱۱	۸-۳-۶ ویژگیهای صرفی، معنایی و نحوی مشترک صفت و قید
۱۱۲	فصل نهم: حرف اضافه
۱۱۲	۹-۱ تعریف
۱۱۳	۹-۲ ساختواژه حرف اضافه و حروف اضافه مشترک
۱۱۴	۹-۳ حروف اضافه ساده، معنی و کاربردهای ساختی آنها
۱۲۳	۹-۴ حروف اضافه فارسی کهن سبکی
۱۲۴	۹-۵ ابهام در معنی برخی حروف اضافه
۱۲۴	۹-۶ حروف اضافه مرکب
۱۲۵	۹-۷ حرف اضافه پنهان (تهی)
۱۲۶	۹-۸ حروف اضافه همراه با برخی فعلها و برخی صفتها
۱۲۹	فصل دهم: پیوندهای ساختی گروه
۱۲۹	۱۰-۱ نحو چندسطحی و پیوندهای ساختی گروههای واژگانی
۱۳۳	۱۰-۲ افزوده یا ادات
۱۳۷	۱۰-۳ گروههای نقشی فعل
۱۴۲	۱۰-۴ گروه حرف وابسته‌ای
۱۴۴	فصل یازدهم: گروه اسمی
۱۴۴	۱۱-۱ ویژگیهای پیوندی ساختی
۱۴۵	۱۱-۲ وابسته‌های پیشین
۱۴۵	۱۱-۲-۱ وابسته پیشین - ۱: صفت پیشین
۱۴۶	۱۱-۲-۲ وابسته پیشین - ۲: حرف عدد، عدد ترتیبی و صفت برترین
۱۵۱	۱۱-۲-۳ وابسته پیشین - ۳: حروف اشاره مشخص و نامشخص، ...

صفحه	عنوان
۱۵۸	۱۱-۳ وابسته‌های پسین
۱۵۸	۱۱-۳-۱ آرایش پیوندی ساختی وابسته‌های پسین
۱۶۰	۱۱-۳-۲ وابسته صفتی
۱۶۱	۱۱-۳-۳ وابسته اسمی
۱۶۶	۱۱-۳-۴ وابسته بدل
۱۶۷	۱۱-۳-۵ وابسته حرف اضافه‌ای
۱۶۸	۱۱-۳-۶ بند جمله موصولی
۱۷۲	۱۱-۴ روابط یا نقشهای دستوری گروه اسمی
۱۷۲	۱۱-۵ ساخت تأکیدی «اسم + وابسته اسمی»
۱۷۳	۱۱-۶ ابهام در جایگاه نهاد
۱۷۵	فصل دوازدهم: گروههای نقشی اسم
۱۷۵	۱۲-۱ چگونگی و تمایز گروههای نقشی اسم
۱۷۶	۱۲-۲ گروه شمار
۱۷۷	۱۲-۳ گروه معرفه
۱۷۸	۱۲-۴ گروه حرف تعیین
۱۸۳	۱۲-۵ گروه اسمی محض و حرف تعیین تهی
۱۸۴	۱۲-۶ کسره اضافه
۱۸۶	۱۲-۷ گروه اضافه
۱۹۲	۱۲-۸ گروه حرف عطف
۱۹۴	فصل سیزدهم: گروه فعلی
۱۹۴	۱۳-۱ ویژگیهای پیوندی ساختی گروه فعلی
۱۹۴	۱۳-۲ گروه فعلی با فعل رابط
۱۹۷	۱۳-۳ گروه فعلی با فعل ناگذر
۱۹۷	۱۳-۴ گروه فعلی با فعل گذرا
۱۹۸	۱۳-۵ گروه فعلی با مفعول به واسطه
۱۹۸	۱۳-۵-۱ مفعول به واسطه اجباری
۲۰۱	۱۳-۵-۲ مفعول به واسطه اختیاری «بهره‌بر»
۲۰۲	۱۳-۶ گروه فعلی با قید مکان اجباری
۲۰۲	۱۳-۷ گروه فعلی با گروه حرف اضافه‌ای مفعولی

صفحه	عنوان
۲۰۳	۱۳-۸ گروه فعلی با مسند مفعول
۲۰۵	۱۳-۹ گروه فعلی با گروه حرف اضافه‌ای عامل
۲۰۶	۱۳-۱۰ گروه فعلی با گروه‌های همراه اختیاری
۲۰۶	۱۳-۱۰-۱ گروه فعلی با گروه حرف اضافه‌ای ابزاری یا وسیله‌ای
۲۰۷	۱۳-۱۰-۲ گروه فعلی با گروه‌های همراه قیدی (ادات)
۲۰۷	۱۳-۱۱ گروه فعلی با بند جمله‌متمم
۲۱۰	فصل چهاردهم: گروه صفتی، گروه قیدی و گروه حرف اضافه‌ای
۲۱۰	۱۴-۱ گروه صفتی
۲۱۰	۱۴-۱-۱ پیوند ساختنی گروه صفتی
۲۱۱	۱۴-۱-۲ روابط دستوری گروه صفتی
۲۱۲	۱۴-۲ گروه قیدی
۲۱۳	۱۴-۳ گروه حرف اضافه‌ای
۲۱۳	۱۴-۳-۱ پیوندهای ساختنی گروه حرف اضافه‌ای
۲۱۴	۱۴-۳-۲ نقشها و روابط دستوری گروه حرف اضافه‌ای
۲۲۰	فصل پانزدهم: ضمیر
۲۲۰	۱۵-۱ دسته‌های چندگانه ضمیر
۲۲۱	۱۵-۱-۱ ضمیر شخصی
۲۲۳	۱۵-۱-۲ ضمیر متصل
۲۲۵	۱۵-۱-۳ ضمیر مشترک
۲۲۹	۱۵-۱-۴ ضمیر متقابل
۲۲۹	۱۵-۱-۵ ضمیر اشاره
۲۳۰	۱۵-۱-۶ ضمیر پرسشی
۲۳۱	۱۵-۱-۷ ضمیر نامشخص
۲۳۱	۱۵-۲ ضمیر پنهان
۲۳۳	۱۵-۳ ویژگیهای مرجع‌گیری و توزیع ضمیر
۲۳۶	۱۵-۴ برابری پیوند ساختنی «ضمیر + گروه اسمی» و ...
۲۳۷	فصل شانزدهم: حرف نشانه «را»
۲۳۷	۱۶-۱ واژه دستوری یا حرف نشانه «را» و کاربرد آن
۲۳۷	۱۶-۱-۱ حرف نشانه «را» به دنبال گروه اسمی با مشخصه اسم معرفه، ...

صفحه	عنوان
۲۳۸	۱۶-۱-۲ «را» به دنبال گروه اسمی با مشخصه اسم نوع، جنس و یا ...
۲۳۹	۱۶-۱-۳ «را» به دنبال گروه اسمی با حرف پرسشی «کدام» با رابطه دستوری ...
۲۳۹	۱۶-۱-۴ «را» به دنبال ضمائر پرسشی «کدام» و «که/کی» و گروه اسمی با ...
۲۴۰	۱۶-۱-۵ «را» به دنبال گروه اسمی با حرف وابسته پرسشی «چه» و با ...
۲۴۰	۱۶-۱-۶ «را» به دنبال گروه اسمی با رابطه دستوری مفعول صریح به ...
۲۴۱	۱۶-۱-۷ «را» به دنبال گروه اسمی با اسم نکره و بند جمله موصولی، با رابطه ...
۲۴۱	۱۶-۱-۸ «را» به دنبال گروه اسمی با رابطه دستوری مفعول صریح به همراه ...
۲۴۲	۱۶-۱-۹ «را» به دنبال گروه اسمی با رابطه دستوری مفعول به همراه فعل مرکب ...
۲۴۳	۱۶-۱-۱۰ «را» به دنبال گروه اسمی با ...
۲۴۳	۱۶-۱-۱۱ «را» به دنبال گروه اسمی با معنی «طول زمان» با ...
۲۴۴	۱۶-۱-۱۲ «را» به دنبال گروه اسمی با هسته پنهان به صورت گروه ...
۲۴۵	۱۶-۱-۱۳ کاربرد «را» به دنبال گروه اسمی با رابطه دستوری «بهره‌بر» و یا ...
۲۴۵	۱۶-۲ جایگاه حرف نشانه «را» در گروه اسمی
۲۴۷	فصل هفدهم: جمله
۲۴۷	۱۷-۱ تعریف جمله و پیوندهای ساختی آن
۲۵۳	۱۷-۲ گروههای صرفی و نقشی
۲۵۴	۱۷-۲-۱ گروه زمان
۲۵۴	۱۷-۲-۲ گروه مطابقه
۲۵۶	۱۷-۲-۳ گروه متمم‌نما یا حرف ربط
۲۵۶	۱۷-۳ پیوندهای ساختی جمله مرکب همپایه‌ای
۲۵۸	۱۷-۴ پیوندهای ساختی جمله مرکب ناهمپایه‌ای
۲۵۹	۱۷-۴-۱ جمله مرکب ناهمپایه‌ای با بند جمله موصولی
۲۶۰	۱۷-۴-۲ جمله مرکب ناهمپایه‌ای با بند جمله متمم
۲۶۰	۱۷-۴-۳ جمله مرکب ناهمپایه‌ای با بند جمله قیدی
۲۶۲	۱۷-۵ ویژگی شمار نامحدود جمله‌ها
۲۶۴	منابع
۲۶۷	واژه‌نامه فارسی - انگلیسی
۲۶۹	واژه‌نامه انگلیسی - فارسی
۲۷۱	نمایه

نشانه‌هایی آوایی

x	خ	i	ای، ی، ی
d	د	e	« ِ »
z	ذ، ز، ظ، ض	a	« َ »
r	ر	u	« او » « و »
ʔ	ع	o	« ُ »
q	غ، ق	â	آ، ا
f	ف	b	ب
k	ک	p	پ
g	گ	t	ت، ط
l	ل	s	ث، س، ص
m	م	j	ج
n	ن	č	چ
y	ی	h	ح، ه، ه

دوازده

پیشگفتار چاپ ششم

در دو دهه اخیر، رویکردها و نیز گسترشهای تازه‌ای در زمینه نظام نظریه دستور زبان همگانی رخ نموده، به گونه‌ای که ظرافتها و پیچیدگیهای بیشتری در آن آشکار شده است. از آن جمله، به ویژه در رویکرد نحو کمینه‌گرا که خود از درون نظام نظریه اصلها و عاملهای تفاوتی (ساختی) برآمده، برخی اصلها، مفاهیم، بخشها و عناصر دستوری تازه پیش‌رو قرار گرفته است. از همین رو، کتاب حاضر نیز که بررسی و توصیف عناصر، ساختها، و کارکردهای دستوری زبان فارسی بر پایه رویکرد نحو کمینه‌گراست، علاوه بر آنکه نمای بخشها، اصلها، مفاهیم، و عناصر دستوری مورد توجه در رویکرد یاد شده را برای خواننده آشکار می‌سازد، توصیف ساختها و کارکردهای دستوری زبان فارسی را نیز به گونه‌ای دقیق‌تر و روشن‌تر ارائه می‌نماید.

کتاب حاضر نخستین بار در سال ۱۳۸۴ به همت سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها «سمت» به چاپ رسید و سپس در سالهای بعد نیز با توجه به استقبال استادان، دانشجویان، پژوهشگران، و علاقه‌مندان، چند بار تجدید چاپ شد. اکنون که قرار است به چاپ ششم برسد، با توجه به گسترشهای رویکرد نحو کمینه‌گرا در سالهای اخیر، لازم به نظر می‌رسید که به طور متناسب، گسترشهای نظری اخیر در آن بررسی و منظور شود. به همین لحاظ، در کتاب، بازبینیهای مناسب به انجام رسید و برخی یافته‌ها و گسترشهای تازه در رویکرد یاد شده، در آن بررسی و منظور شد تا به این ترتیب، توصیف ساختها و کارکردهای دستوری زبان فارسی به طور متناسب، با یافته‌های نو هماهنگ گردد. بنابراین، فصل دوازدهم با عنوان «گروههای نقشی اسم» به کتاب افزوده شد. همچنین، در بخش مربوط به گروههای نقشی فعل نیز بازنگری شد و اصلاحات و اضافات لازم در آن منظور و درج گردید. به علاوه، همه بخشهای دیگر کتاب نیز بازبینی شد و اصلاحات مناسب در آنها به انجام رسید. امید

است که این تلاش نویسنده در زمینه توصیف ساختها و کارکردهای دستوری زبان فارسی، مورد توجه استادان، دانشجویان، پژوهشگران، و علاقه‌مندان قرار گیرد.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم از جناب آقای دکتر مهدی احمدی مدیر محترم گروه زبان‌شناسی و همه اعضای هیئت علمی و مشاوران دانش‌پژوه گروه زبان‌شناسی «سمت»، به خاطر توجه علمی و زحمات پرارجشان بسیار سپاسگزاری و قدردانی نمایم. همچنین از جناب آقای دکتر حسین هاجری معاون محترم پژوهشی «سمت» به خاطر خدمات علمی شایسته‌شان بسیار سپاسگزارم. از سرکار خانم کشوری، کارشناس محترم گروه زبان‌شناسی «سمت» نیز به خاطر پیگیریهای مؤثرشان بسیار قدردانی می‌کنم. همچنین از سرکار خانم مرجان رئیس میرزایی و فاطمه جزء خراسانی و دیگر همکارانشان در واحد مدیریت تدوین به خاطر تلاشهای ارزشمندشان بسیار سپاسگزارم.

مهدی مشکوة‌الدینی

آذر ۱۳۹۰

پیشگفتار

کتاب حاضر به بررسی و توصیف ویژگیهای دستوری و صرفی و همچنین پیوندهای ساختی دسته‌واژه‌ها و روابط ساختی جمله در زبان فارسی می‌پردازد. در این کتاب، توصیفهای دستوری بر پایه «نظریه اصلها و عاملهای تفاوتی ساختی و کمینه‌گیری» ارائه شده است. نظریه یاد شده، به‌ویژه از سال ۱۹۹۳، با فرض اصلها با ویژگیهای دستوری همگانی زبان انسان و نیز عاملها یا پیوندها و آرایشهای ساختی واژه‌ها در گروهها و همچنین پیوند گروهها در جمله شکل گرفته و گسترش یافته است. در همین حال در آن نظریه، فقط کمترین کارکردهای دستوری لازم و مناسب برای توصیف ساخت جمله در نظر گرفته شده است. این نظریه از جانب نوام چامسکی، زبان‌شناس معاصر امریکایی، و زبان‌شناسان پیرو او ارائه شده و همچنان در حال گسترش است.

در نظریه یاد شده، واژگان با داشتن همه ویژگیهای صوتی، معنایی و دستوری مربوط به هر یک از واژه‌ها و همچنین پیوندهای ساختی واژه‌ها و آرایش گروهی آنها و نیز جابه‌جاییهای دستوری لازم گروهها و واژه‌ها، به همراه نمای صوتی و نیز نمای منطقی یا معنایی، بخشهای اصلی ساخت جمله را پدید می‌آورند. تاکنون برخی زبانهای شناخته شده بر پایه نظریه دستوری «اصلها و عاملها» بررسی و توصیف شده است. بر پایه نظریه یاد شده، درباره بخشهای گوناگون دستور زبان فارسی بررسیها و پژوهشهای سودمندی انجام شده است. بی‌شک، بررسی و توصیف دستور زبان فارسی بر پایه نظریه یاد شده به بهتر شناخته شدن آن به طور مؤثر کمک خواهد کرد. کتاب حاضر نیز پژوهشی در همین زمینه محسوب می‌شود. پیش‌تر نیز

شماری کتاب دستور زبان فارسی بر پایه برخی دیگر از نظریه‌های ساخت زبان تدوین شده است که هر یک به سهم خود در پیشبرد و گسترش توصیف دستور زبان فارسی تأثیری بسزا داشته است. روشن است که توصیف‌های دستوری زبان فارسی به گونه یاد شده، در گسترش دانش و بینش پژوهشگران و علاقه‌مندان به دستور زبان فارسی و نیز زبانهای دیگر و در نتیجه بر گسترش نظریه همگانی ساخت زبان بسیار مؤثر است.

مطالب این کتاب تا حد امکان به بیان روشن و ساده ارائه شده تا علاوه بر پژوهشگران و استادان آشنا به مسائل زبان‌شناسی و دستور زبان فارسی، دیگر علاقه‌مندان به مطالعه و بررسی در زمینه دستور زبان فارسی و زبان‌شناسی نیز بتوانند از آن بهره‌مند شوند. این کتاب، علاوه بر اینکه برای درسهای «ساخت زبان فارسی» و «نحو زبان فارسی» به ترتیب در دوره‌های کارشناسی ارشد زبان‌شناسی و آموزش زبان فارسی به غیر فارسی‌زبانان متن درسی است، برای بررسی و پژوهش در این زمینه نیز مرجع به شمار می‌رود. همچنین برای تدوین کتابهای درسی دستور زبان فارسی برای دوره‌های پیش از دانشگاه نیز منبع اصلی و پایه به حساب می‌آید و امید است در گسترش بررسی و توصیف دستور زبان فارسی تلاشی مؤثر باشد و به پیشبرد آن کمک کند.

در تدوین این کتاب از بخشی از نتایج مطالعات، بررسیها و پژوهشهای نگارنده برای اجرای طرح پژوهشی ملی به شماره ۳۶۱ شورای پژوهشهای کشور، که در سالهای ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۲ به انجام رسیده، استفاده شده است.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم از استاد بزرگوار جناب آقای دکتر احمد احمدی، رئیس محترم و همچنین استاد محترم آقای دکتر سید طه مرقاتی معاون محترم پژوهشی سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت) به خاطر حسن توجهشان نسبت به چاپ و انتشار این کتاب در سلسله کتابهای «سمت» سپاسگزاری کنم. همچنین از استاد ارجمند آقای دکتر ارسلان گلفام به خاطر اظهار

نظ‌های شایسته و از آقای مهدی احمدی دبیر محترم گروه زبان‌شناسی «سمت» به خاطر تلاش‌های ارزنده سپاسگزاری می‌کنم. از آقای محمود ظریف به خاطر کوشش‌های بی‌دریغ برای آماده‌سازی و ویرایش این کتاب و نیز از خانم هاله معیری بسیار سپاسگزارم.

مهدی مشکوة‌الدینی

شهریور ۱۳۸۴